

Be diskusijų ir kone visais balsais Aukščiausioji Taryba nutarė: „1) Atleisti iš pareigų Ministrą Pirmininką A. Šimėną; 2) A. Šimėnui atsisradus ir ištraukus iš Vyriausybės veiklą, jo pareigybės atstatomos.“¹⁵⁰ Po 10 minučių AT Ministru Pirmininku paskyrė radikalių pažiūrų ekonomistą, bene pagrindinį Kazimieros Prunskienės vadovaujamos Vyriausybės kritiką Gediminą Vagnorių (už balsavo 82 deputatai, prieš – nebuvo, susilaukė – 5). „Jis turėjo idėjų, ambicijų ir, be abejo, energijos bei ryžto, kas man tą akimirką atrodė ypač reikalinga“, – vėliau prisimins V. Landsbergis.¹⁵¹ Tą pačią dieną Zigmas Vaišvila buvo paskirtas Ministro Pirmininko pavaduotoju, taip pat patvirtinti trečiosios Vyriausybės ministrai. Po kelių valandų Aukščiausiojoje Taryboje pasirodė ir A. Šimėnas. Tačiau apie jo grąžinimą iš pareigas niekas neužsiminė.¹⁵²

Sausio 13 d. priimtame kreipimesi į pasaulio vyriausybes Aukščiausioji Taryba pranešė, kad Sovietų Sąjunga pradėjo nepaskelbtą karą prieš Lietuvą, ir paprašė jų paramos.¹⁵³ AT taip pat kreipėsi į visus Sovietų Sąjungos žmones primindama, kad Lietuvos tragedija yra ir jų tragedija, ir ragindama padėti sustabdyti agresiją.¹⁵⁴ Sausio 14 d. kreipimesi į SSRS armijos karius ir karininkus AT priminė, kad jie stumiami nusikalsti žmoniškumui. Sausio 13 d. priimdama įstatymą „Dėl Lietuvos Respublikos Vyriausybės emigracijoje“ Aukščiausioji Taryba paskyrė į Lenkiją išvykusį užsienio reikalų ministrą Algirdą Saudargą Lietuvos Respublikos Vyriausybės emigracijoje vadovu ir suteikė jam teisę skirti Vyriausybės emigracijoje narius tuo atveju, jeigu negalėtų funkcionuoti Lietuvos valdžia. Tą pačią sausio 13 d. parlamentas sudarė Lietuvos Respublikos laikinąją gynybos vadovybę, kurios pirmininku tapo AT Pirmininkas Vytautas Landsbergis.

¹⁵⁰ Ten pat, p. 94–95.

¹⁵¹ V. Landsbergis, *Lūžis prie Baltijos*, p. 227.

¹⁵² Apie A. Šimėno Vyriausybę žr. G. Ilgūnas, *Antroji Vyriausybė*.

¹⁵³ *LR AT sesija: stenogramos*, t. 24, p. 511.

¹⁵⁴ Ten pat.

Lietuvos Respublikos Aukščiausiosios Tarybos deputatai, sausio 13-osios naktį susirinkę į posėdžių salę, klausosi informacijos per radiją

Sausio 15 d. Aukščiausioji Taryba nutarė įsteigti Lietuvos Respublikos Gynybos fondą, sausio 17 d. priėmė Lietuvos Respublikos savanoriškosios krašto apsaugos tarnybos įstatymą. Pagal jį Krašto apsaugos departamento generaliniam direktoriui pavaldi Krašto apsaugos tarnyba – nuolat veikianti piliečių savanoriškumo principu formuojama sudėtinė krašto apsaugos sistemos dalis. Jos tikslai: rengti krašto apsaugos specialistus; saugoti svarbius valstybinius objektus; prireikus padėti pasienio apsaugos tarnyboms saugoti pasienį, o policijai – padėti užtikrinti viešąją tvarką; gresiant valstybės nesaugumui, ginti krašto teritoriją.¹⁵⁵

Nors veikė Artūro Skučo vadovaujama ginkluota AT apsaugos tarnyba, buvo pradėta kurti savanorių kariuomenę (viena savanorių kuopa budėjo greta AT esančiame pastate), tačiau patikimiausia parlamento apsauga tapo iš visos Lietuvos atvykusių beginklių žmonių minia, kuri dienomis ir naktimis budėjo prie AT rūmų, pasiryžusi savo kūnais pastoti priešui kelią. Savaites ir mėnesius rūmų nepalikęs AT

¹⁵⁵ Ten pat, p. 375–380.

Pirmininkas prisimena: „Nepaprasta dvasinio pakilimo ir nuskaidrėjimo atmosfera gaubė visą Aukščiausiosios Tarybos teritoriją ir jos aplinką. Atrodė, kad spinduliavo, darė įtakos visai Lietuvai, iš kur žmonės važiavo, gabenoma maistą, medikamentus. <...> Prasidėjus žiemos šalčiams, buvo kūrenami laužai, skambėdavo dainos. Kas pergyveno tas naktis, niekada jų neužmirš.“¹⁵⁶ Žmonės budėjo net iki 1991 m. rugpjūčio pabaigos. Sovietų kariuomenė nešturmavo parlamento, matyt, todėl, kad, pasak vieno KGB karininko, prie jo buvo „per daug mėsos“, t. y. budinčių žmonių. Parlamento šturmas būtų pareikalavęs gal net šimtų ar tūkstančių gyvybių. „Atrodo, kad tam Sovietų vadovybė pristigo drąsos, o gal ir negailestingumo, tiek Rusijoje, tiek Vakaruose kylančios protesto bangos akivaizdoje“, – mano tiesiogiai įvykius Baltijos šalyse stebėjęs Anotolis Lievenas.¹⁵⁷

Sausio 13 d. palyginti negausiai pralietas kraujas¹⁵⁸ buvo ypač prasmingas. Rusijoje, kitose sovietinėse respublikose ir visame pasaulyje jis sužadino žmonių simpatijas laisvės siekiančiai Lietuvai. Sumažėjo komunistų partijos ir „Jedinstvo“ įtaka kitataučiams Respublikos gyventojams. Po sausio 13 d. prie parlamento budinčioje minioje pasirodė nacionalinės lenkų vėliavos. Solidarumą su kovojančia Lietuva paskelbė AT Lenkų frakcija. Sausio 15 d. Aukščiausioji Taryba pareiškė: „Vilniuje pralietas beginklių žmonių kraujas sukretė pasaulį, daug kam atvėrė akis, privertė permąstyti savo įsitikinimus. Daugelis vakarykščių oponentų ar idėjinių priešininkų <...> stoja Lietuvos nepriklausomybės gynėjų pusėn. Respublikos parlamente nebegirdėti smulkmeniškų ginčų, visų partijų ir frakcijų deputatai atidėjo į šalį nesutarimus, vieningai remia teisėtą Lietuvos parlamentą ir Vyriausybę. Su džiaugsmo ašarom išklausėm Lenkų frakcijos pareiškimą. <...> Lieka tik dvi kovojančios pusės: Gėris ir Blogis, Tėvynė ir jos pavergėjai.“¹⁵⁹

¹⁵⁶ V. Landsbergis, *Lūžis prie Baltijos*, p. 234–235.

¹⁵⁷ A. Lieven, *Pabaltijo revoliucija*, p. 264.

¹⁵⁸ Pokario partizanų kovose gyvybių neteko beveik 40 000 žmonių.

¹⁵⁹ LR AT sesija: *stenoqramos*, t. 24, p. 572.

Sausio 12 d. į rusiškai kalbančius Respublikos gyventojus kreipėsi AT deputatas Eugenijus Petrovas. Jis pakvietė nepasiduoti provokacijoms, likti ištikimiems Lietuvai ir jos teisėtai valdžiai.¹⁶⁰ Dar prieš sausio 9 d. į „Jedinstvo“, „TSRS piliečių gelbėjimo komiteto“ ir SSKP organizuoto mitingo dalyvius pro AT rūmų langą kreipėsi Vilniaus stačiatikių arkivyskupas Chrizostomas. Jis kvietė žmones ramiai dirbti, būti išmintingiems, kilnios dvasios ir nepasiduoti emocijoms. „Kas pasakys, kad aš išdavikas, tas seniai nebe rusas“, – sakė arkivyskupas.¹⁶¹ Po kruvinių sausio įvykių rusiškai kalbantis Sniečkaus atominės elektros kolektivas paskelbė, kad smerkia ginklo panaudojimą Vilniuje ir sulaiko savo nutarimą netiekti elektros energijos Lietuvai. Sausio 16 d., žuvusių prie televizijos bokšto žmonių laidojimo Antakalnio kapinėse dieną, Lietuvos Vyriausybė gavo aštuonių KGB vyresniųjų karininkų pareiškimą, kad jie atsisako dirbti SSRS saugumo sistemoje.¹⁶²

Savo ruožtu Lietuvos Respublikos parlamentas padarė nuolaidų – išplėtė lenkų ir kitų tautinių mažumų gyventojų teises ir galimybes plėtoti savo kultūrą ir išsaugoti tautinį identitetą. Sausio 29 d. Aukščiausioji Taryba įpareigojo Vyriausybę iki gegužės 31 d. pateikti Lietuvos teritorijos administracinio suskirstymo projektą, kuriame būtų numatyta sudaryti Vilniaus apskritį, apimančią Vilniaus ir Šalčininkų rajonus. AT komisijos ir Valstybinė komisija Rytų Lietuvos problemoms nagrinėti buvo įpareigosios iki gegužės 31 d. parengti Vilniaus apskrities statusą.¹⁶³ Lenkų politikai šį AT nutarimą suvokė kaip pažadą Lietuvos lenkams suteikti teritorinę autonomiją. Tą pačią dieną parlamentas pakeitė Lietuvos SSR AT 1989 m. priimtą Tautinių mažumų įstatymą. Pakeisti jo straipsniai skelbė, kad tautinių mažumų gyventojai turi teisę mokytis gimtąją kalba ne tik pradžios bei vidurinėse mokyklose, bet ir grupėse, fakultetuose, aukštųjų mokyklų filialuose, rengiančiuose auklėtojus, mokytojus ir kitus tautinių bendrijų poreikiams tenkinti reikalingus specialistus. Kitas pakeistas įstatymo

¹⁶⁰ Ten pat, p. 63.

¹⁶¹ D. Repšienė, „Minios prie Parlamento rūmų“, *Tiesa*, 1991 01 10.

¹⁶² Žr. *1991-ųjų sausis–rugsėjis: nuo SSRS agresijos iki tarptautinio pripažinimo*.

¹⁶³ „Dėl valstybinės komisijos Rytų Lietuvos problemoms nagrinėti išvadų“, *LR AT ir ATP dokumentų rinkinys*, t. 2, p. 389–390.

straipsnis leido teritorijų administracinių vienetų, kuriuose tankiai gyvena kuri nors tautinė bendrija, vietos įstaigose ir organizacijose su valstybine kalba vartoti vietinę kalbą, taip pat informacinius užrašus rašyti ir lietuvių, ir vietine kalba. Tautinių mažumų visuomeninėms ir kultūrinėms organizacijoms leista savo lėšomis steigti kultūros ir švietimo įstaigas.¹⁶⁴

Negalima nesutikti su V. Landsbergiu, jog svarbiausias teisinis veiksmas – sausio 13 d. pasekmė – buvo vasario 9 d. plebiscitas dėl Lietuvos nepriklausomybės.¹⁶⁵ Tokio referendumo reikalavo ir Rytai, ir Vakarai.¹⁶⁶ Nesibaiminant dėl referendumo rezultatų, jį buvo galima surengti 1990 m. pavasarį, pavyzdžiui, su rinkimais į savivaldybes. Tačiau tada Sąjūdis buvo prieš referendumą: nepriklausomybės paskelbimas buvo įrašytas į Sąjūdžio rinkimų programą ir rinkėjai už jį nubalsavo 1990 m. vasario mėnesį. Dar griežčiau prieš referendumą pasisakė LLL ir kiti dešinieji radikalai: esą tai sumenkintų Kovo 11-osios Akta. Be to, „išstojimo“ iš SSRS referendumas dėl kritiškos gyventojų tautinės sudėties būtų pražūtingas Latvijai ir Estijai.¹⁶⁷ O skelbti referendumą 1990 m. rudenį jau buvo pavojinga – visuomenė buvo pernelyg susipriešinusi. Gruodžio pabaigoje V. Landsbergis planavo surengti referendumą ne anksčiau kaip 1991 m. vasarą ar net rudenį.¹⁶⁸

1991 m. sausio mėn. pralietas kraujas laikinai suvienijo lietuvius ir sumažino kitataučių Respublikos gyventojų simpatijas Lietuvos nepri-

¹⁶⁴ 1991 01 29 įstatymas „Dėl Lietuvos Respublikos tautinių mažumų įstatymo pakeitimo“, *LR AT ir ATP dokumentų rinkinys*, t. 2, p. 390.

¹⁶⁵ V. Landsbergis, *Lūžis prie Baltijos*, p. 260–261.

¹⁶⁶ Pagal 1990 m. pavasarį priimtą SSRS įstatymą sąjunginė respublika iš SSRS galėjo išeiti tik surengusi referendumą, ir dar dukart pakartotą. 1990 m. kovo 7 d. per Maskvoje įvykusio Sąjūdžio veikėjų susitikimą su JAV pasiuntinybės vadovais vienas iš klausimų buvo, ar lietuviai numato referendumą (R. Ozolas, *Žvaigždės blėsta auštant*, p. 571). 1990 m. gruodžio 10 d. JAV prezidentas G. Bushas paklausė V. Landsbergio, kodėl Lietuvoje nerengiamas referendumas (V. Landsbergis, *Lūžis prie Baltijos*, p. 260–261).

¹⁶⁷ „LLL siūlymai Lietuvos Respublikos Aukščiausiajai Tarybai“, *Atgimimas*, 1990, nr. 15, p. 16.

¹⁶⁸ *LR AT sesija: stenogramos*, t. 23 (1990 12 28 posėdis), p. 60–61.

klausomybės priešams. Parlamentas tuo pasinaudojo ir jau sausio 16 d. priėmė nutarimą „Dėl Lietuvos Respublikos gyventojų apklausos“ ir pavedė Vyriausybei, savivaldybėms ir Lietuvos Respublikos rinkimų komisijai surengti Lietuvos gyventojų, turinčių Lietuvos pilietybę arba pilietybės teisę, visuotinę apklausą – ar jie pritaria naujos rengiamos Konstitucijos teiginiui: „Lietuvos valstybė yra nepriklausoma demokratinė respublika.“¹⁶⁹ AT paskelbta visuotinė gyventojų apklausa, arba referendumas, buvo plebiscitas dėl Lietuvos nepriklausomybės.

Vasario 12 d. Respublikos rinkimų komisijos pirmininkas J. Bulašas informavo parlamentarų apie vasario 9 d. vykusio referendumo rezultatus. Rinkimų agitacijoje dalyvavo visos partijos, taip pat LKP/SSKP. Į rinkėjų sąrašus buvo įrašyta apie 2 652 700 balsuotojų, balsuoti atėjo 2 247 800 (84,7 proc.). Iš balsavusiųjų net 90,5 proc. tarė „taip“ nepriklausomai demokratinėi Lietuvai, nepritarė – 147 000 (6,6 proc.), negaliojančių biuletenių – 66 600 (2,96 proc.).¹⁷⁰ Vadinas, už Lietuvos nepriklausomybę pasisakė 76,4 proc. visų rinkėjų. Didžiulis gyventojų aktyvumas atspindėjo jų valstybinės sąmonės brandumą. Apklausoje aktyviai dalyvavo visų tautybių gyventojai¹⁷¹:

Vilniuje balsavo 73,4 proc. rinkėjų, kurių 80,6 proc. pasakė – taip,

Kaune balsavo 91,1 proc. rinkėjų, kurių 96,2 proc. pasakė – taip,

Klaipėdoje balsavo 78,1 proc. rinkėjų, kurių 88,8 proc. pasakė – taip,

Vilniaus rajone balsavo 42,8 proc. rinkėjų, kurių 56,5 proc. pasakė – taip,

Šalčininkų rajone balsavo 25,0 proc. rinkėjų, kurių 52,7 proc. pasakė – taip,

Sniečkuje balsavo 16,8 proc. rinkėjų, kurių 73,8 proc. pasakė – taip.

Plebiscitas ir jo rezultatai labai sustiprino Lietuvos pozicijas, ypač Vakaruose. Komentuodamas vasario 9 d. visuotinės gyventojų

¹⁶⁹ LR AT ir ATP dokumentų rinkinys, t. 2, p. 374.

¹⁷⁰ LR AT sesija: stenogramos, t. 25, p. 436–440.

¹⁷¹ S. Spurga, „Taip!“, *Atgimimas*, 1991, nr. 8.

apklausos rezultatus, AT Pirmininkas kalbėjo: „Lietuva dar sykį tarė žodį <...> – tebūnie ji nepriklausoma valstybė, tebūnie ji demokratinė Respublika. <...> Gali būti, kad istorija pareikalaus dar naujų aukų. Bet kad ir kas įvyktų, to žodžio apie nepriklausomybę, kuri ištarė visa Lietuvos tauta, niekas kitas nebegalės atšaukti, pakeisti, paneigti. Jokia partija, jokia kariuomenė, joks prezidentas ar caras <...>, net ir šita Aukščiausioji Taryba, sakykime, kokiomis nors dujomis apsvaiginta ar sušaudyti prigrasinta. <...> Tai kertinis akmuo, kuris šiandien jau padėtas į konstitucinius Lietuvos Respublikos pamatus.“¹⁷²

Referendumo rezultatus Aukščiausioji Taryba įtvirtino vasario 11 d. Konstituciniame įstatyme „Dėl Lietuvos valstybės“. Atsižvelgdama į tai, kad daugiau kaip trys ketvirtadaliai Lietuvos gyventojų pasisakė už tai, kad „Lietuvos valstybė būtų nepriklausoma demokratinė respublika“, pažymėdama, kad šiuo suvereninių galių ir valios pareiškimu Lietuvos tauta vėl patvirtino savo nekintamą nuostatą dėl nepriklausomos Lietuvos valstybės, suprasdama plebiscito rezultatus kaip visuotinį pasiryžimą stiprinti ir ginti Lietuvos nepriklausomybę, AT šį įstatymą priėmė ir iškilmingai paskelbė:

1 str. Teiginys „Lietuvos valstybė yra nepriklausoma demokratinė respublika“ yra Lietuvos Respublikos konstitucinė norma ir pamatinis valstybės principas.

2 str. Šio įstatymo pirmajame straipsnyje suformuluota konstitucinė norma ir pamatinis valstybės principas gali būti pakeisti tik Lietuvos tautos visuotinės apklausos (plebiscito) būdu, jeigu už tai pasisakytų ne mažiau kaip trys ketvirtadaliai Lietuvos piliečių, turinčių aktyviąją rinkimų teisę.¹⁷³

Už įstatymą „Dėl Lietuvos valstybės“ balsavo 116 parlamentarų, prieš – nė vienas, susilaikė – 1 (S. Pirožkovas).¹⁷⁴

Vis dar esant Maskvos grėsmei Aukščiausioji Taryba vasario 28 d. priėmė nutarimą „Dėl Lietuvos Respublikos valdžios institucijų ir piliečių laikysenos bei veikimo aktyviosios TSRS okupacijos atveju“, ku-

¹⁷² LR AT sesija: stenogramos, t. 25, p. 439–440.

¹⁷³ LR AT ir ATP dokumentų rinkinys, t. 2, Vilnius, 1991, p. 419.

¹⁷⁴ LR AT sesija: stenogramos, t. 25, p. 457–458.

ris skelbė: „Visas TSRS ir jos kolaborantų kuriamas Lietuvoje valdymo struktūras laikyti neteisėtomis, o jų išleistus įstatymus, potvarkius ir kitus aktus – negaliojančiais; Lietuvos Respublikos piliečiai aktyvios okupacijos sąlygomis kviečiami laikytis nepaklusnumo, nesmurtinio pasipriešinimo ir politinio bei socialinio nebendradarbiavimo principų, kaip pagrindinio kovos už nepriklausomybę būdo.“¹⁷⁵

1991 m. sausio mėnuo – viena iškiliausių, gal net aukščiausia, neįginkluotos revoliucijos viršūnių. Ir tauta, ir parlamentas labai gerai išlaikė pilietiškumo ir patriotizmo egzaminą. 1991 m. sausio mėn. Aukščiausioji Taryba neišsiskirstė, kaip kad 1926 m. gruodžio mėn. pasiėlgė pirmosios Respublikos III Seimas, AT Pirmininkas nepabėgo į užsienį¹⁷⁶, kaip kad 1940 m. padarė Respublikos Prezidentas.¹⁷⁷

1991 m. žiemą ir parlamente, ir visuomenėje išaugo AT Pirminko autoritetas. Net ir jo politiniai oponentai pripažino, kad Vytautas Landsbergis turi vado bruožų.¹⁷⁸

¹⁷⁵ LR AT ir ATP dokumentų rinkinys, t. 2, p. 461–462.

¹⁷⁶ V. Landsbergis rašo: „<...> pakartotinai siūlė bėgti. Buvo sakoma, kad yra paruoštas mažas lėktuvas, kuris mane ir mano žmoną gali nuskraidinti iš Kauno į Lenkiją. <...> Man buvo aišku, kad turiu būti savo vietoje.“ (V. Landsbergis, *Lūžis prie Baltijos*, p. 224.)

¹⁷⁷ Sunkiausiomis sausio mėn. dienomis parlamento gynėjai prisimindavo gėdingą 1940 m. kapituliaciją. Vienas gynėjų A. Lieveniui sakė: „Mūsų tikslas – ne laimėti. Mes žinome, jog tai neįmanoma; mūsų tikslas – mirti, tačiau mirti tvirtai žinant, kad Maskva jau nebegalės meluoti, kaip 1940-aisiais; įsitikinus, kad visas pasaulis žino, jog Lietuva pasiryžusi kovoti už savo laisvę.“ (A. Lieven, *Pabaltijo revoliucija*, p. 263.)

¹⁷⁸ Pasak A. Lieveno, V. Landsbergio kalbos, transliuotos tautai per Kauno radiją sausio 13 d. naktį, „tonas gerokai skyrėsi nuo įprastinio: akademišką murmėjimą pakeitė aiškūs, tvirti, aštrūs sakiniai, kuriais jis pažadėjo priešintis iki galo ir kvietė tautą nenusilenkti agresijai (A. Lieven, *Pabaltijo revoliucija*, p. 264). Pasak buvusio Lietuvos komjaunimo CK sekretorius parlamentaro Algirdo Kumžos, „vakar dar mažai kam žinomas muzikos profesorius tapo visam pasauliui žinomas žmogus. <...> Jis neskubėdamas išbara Bushą, pašiepia Kremliaus šeimininką, giria skandinavus. Jis užsispyrusiai ramus išlieka net tada, kai parlamento pricigose ima rikiuotis Jazovo legionai. Nuo 1990-ųjų kovo 11-osios jis nepasitraukė nė per colį, šaltakraujiškai nepaisė tradicinės politikos kanonų“ (A. Kumža, „Jie valdo pasaulį“, *Politika*, 1991, nr. 34).